

عنوان: بازار تاریخی شهر قزوین و روند شکلگیری آن

هما بیوک آفائی: کارشناس ارشد معماری، استاد حق التدریس دانشگاه آزاد سما قم homa.aghaei@hotmail.com

چکیده

بررسی چگونگی شکل‌گیری بازار قزوین و ویژگی معماری کاروانسراها و پاسخ به این پرسش که روند شکل‌گیری بازار چگونه است؟ خصوصیات معماری کاروانسراهای آن چه می‌باشد؟ موضوع این تحقیق است. اهمیت این تحقیق بر این است که علاوه بر شناسایی شهر از نظر اقلیم و بناهای موجود، به بررسی موقعیت بازار و عناصر آن در شهر بپردازیم. در این تحقیق با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، ابتدا منابع مکتوب مرتبط با موضوع به شکل اسنادی گردآوری شده و سپس با بررسی و تحلیل بناهای موجود، ویژگی‌های کالبدی آن‌ها تحلیل و تبیین شده است. که در این راستا جداولی ارائه شده است که در آن‌ها ویژگی، تصاویر، پلان، مقاطع کاروانسراها طبقه‌بندی و مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که روند شکل‌گیری بازار از دوره صفوی آغاز و تا دوره پهلوی ادامه داشته است. بیشتر بازارها یک راسته اصلی و شکل خطی دارند، اما بازار قزوین دارای تناسبات مرکزی است و راسته‌هایی تقریباً مستقیم دارد که این راسته‌ها، شکل شطرنجی پیدا کرده‌اند و به نظر می‌رسد، به شکل آگاهانه‌ای ایجاد شده‌اند که کاروانسراهای بزرگ و فضای خیابان از عناصر هویتی آن به حساب می‌آیند. بیشتر کاروانسراهای آن در دوره قاجاریه و در دو طبقه با حجره‌هایی در اطراف حیاط شکل گرفته‌اند که با ورودی‌های متعدد به مجموعه بازار راه دارند.

کلیدواژه‌گان: بازار قزوین- عمارت کاخ چهلستون- کاروانسرای سعد السلطنه- کاروانسرا حاج رضا

مقدمه

استان قزوین در حوزه مرکزی ایران با مساحتی معادل ۱۵۸۲۱ مترمربع از شمال به استان‌های مازندران و گیلان، از غرب به استان‌های همدان و زنجان، از جنوب به استان مرکزی و از شرق به استان تهران محدود می‌شود. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۴). ساختار توپوگرافیکی متفاوت، شرایط اقلیمی مختلفی را در پهنه جغرافیایی استان به وجود آورده که با نوسان آشکاری همراه است. این گونا گونی برحسب عوامل و عناصر متأثر در شرایط آب و هوایی چهار محدوده جغرافیایی را برجسته می‌سازد:

الف. آب و هوای سرد کوهستانی که نواحی شمالی و نیز ارتفاعات جنوب غربی استان را در بر می‌گیرد.

ب. آب و هوای معتدل کوهپایه‌ها و دامنه‌ها.

پ. آب و هوای نسبتاً خشک تا نیمه خشک نواحی مرکزی دشت قزوین و بوئین زهرا.

ت. آب و هوای مرطوب گرمسیری در بخش‌هایی از تارم و دره شاهرود. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۶).

میانگین بارندگی استان در حدود ۳۳۰ میلی‌متر در سال است. بررسی کلیموگرام نشان می‌دهد بارانی‌ترین ماه سال فروردین و خشک‌ترین ماه تیر بوده است. دو جریان عمده باد گرم و سرد در استان وجود دارد که آن را باد مه و باد راز می‌نامند. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۶). سرمایه‌گذاری‌های گسترده در بخش‌های مختلف رشد قابل ملاحظه‌ای در شاخص‌های اقتصادی استان قزوین بوجود آورده است. یکی از مهمترین آنها رشد سرمایه‌گذاری و تولیدات صنعتی می‌باشد که استان قزوین را در ردیف ۶ استان اول در بین ۲۸ استان کشور قرار داده است. سابقه فعالیت اولین واحدهای صنعتی در قزوین به عصر صفوی باز می‌گردد؛ در دوره معاصر نیز با ساخته شدن اولین شهر صنعتی کشور، قزوین جایگاه ویژه‌ای در بخش صنعتی کشور پیدا کرد. در زمینه کشاورزی، تولید دام و طیور نیز استان قزوین در رتبه استان‌های مهم کشور قرار دارد. وجود امکانات زیربنایی از قبیل برق مناسب، شبکه گسترده پست و مخابرات و نیز در دسترس بودن شبکه گاز طبیعی، زمینه سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف را فراهم نموده است. خطه قزوین تا کنون مهد پرورش بزرگان علم و ادب و خو شنوینس بسیار بوده که با خلق آثار و اقدامات ارزشمند خود گام موثری در پیشبرد فرهنگ ایران داشته‌اند. بزرگانی همچون علامه علی‌اکبر دهخدا، عارف قزوینی، عهده زاکانی، هستوفی دم میر عماد حسنی قزوینی، مردم قدیمی قزوین به فارسی با لهجه و گویش ویژه قزوینی سخن می‌گویند که مبنی بر گشایش‌گرایی در انتهای الفاظ است و به فارسی نوشتاری نزدیک است. در واقع گویش مردم این شهر گونه‌ای از پارسی اصیل و باستانی ایران است و اما گویش بسیاری از روستاهای قزوین ترکی، تاتی و کردی است.

۱. یافته‌ها
۱.۱. پیشینه تاریخی شهر

قزوین را در نوشته‌های قدیم اروپا شهر باستانی «ارساس» یا «ارساسیا» و در تواریخ یونان همان شهر قدیمی «راژیا» و در زمان اشکانیان به نام موسس آن «اردپا» خوانده‌اند. ساسانیان آنرا «کشوبن» نامیده‌اند یعنی سرزمینی که نباید از آن غافل شد برخی هم آنرا «قسوبن» یا شهر که مردمی پرصلابت و استوار دارد و بعضی از مورخین هم معرب «کاسپین» گفته‌اند به دلیل آنکه قوم کاسپت از مجاورت دریای مازندران به طرف این دشت مهاجرت کرده و با اقوام بومی اختلاط نموده‌اند و گروهی هم به مرکز ایران رفته‌اند و دریای «خزر» نیز به همین دلیل به بحر القزوین یا «دریای قزوین» اشتهار دارد. (آقا محمدی، ۱۳۷۷: ۱۴). مستوفی نیز در کتاب زهه القلوب به نقل از کتاب البنیان این موضوع را تا اندازه‌ای روشن تر به قلم آورده و می‌گوید قزوین را شاپور بن اردشیر بابکان ساخت و شاد شاپور نام نهاد و همانا آن شهری بود که میان رودخانه‌های خرورد و ابهرود می‌ساخته‌اند و آنجا اطلال بار و پدیدار است و مردم آنجا در دیه هر چه که به اردشیر بابکان منسوب است مسکونند و مشهور است در کتاب تدوین رافعی مسطور که حصار شهرستان قزوین اکنون محلی است در میان شهر شاپور ذوالاکتاف ساسانی ساخته‌است. (دبیرسیاقی، ۱۳۸۱: ۳۳).

شهر قزوین در دوره ایلخانی پس از رکودی نسبی دوباره زندگی خود را باز می‌یابد و چنان که جهانگردان آورده اند در زمان تیموریان پس از سمرقند بزرگترین و آبادترین شهر ایران بوده است انتخاب قزوین به عنوان تختگاه صفویان در قرن دهم علاوه بر بازنمایی اهمیت شهر، دوره درخشانی از عمران و توسعه شهری را رقم می‌زند که در آثار سفیران و بازرگانان غربی که به ایران آمده‌اند مشهود است. طراحی و ساخت نخستین خیابان ایرانی، چهارباغ‌ها، میدان‌ها، کاخ‌ها، مدارس، مساجد، بوستان‌های شهری و ه که به الگویی برای شهرسازی در سراسر ایران بخصوص شهرسازی اصفهان تبدیل شد از این شهر آغاز می‌گردد. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۸).

۲.۱. برخی آثار مهم

قزوین بیشترین آثار ثبت شده تاریخی کشور را در خود جای داده است. در این منطقه می‌توان در کنار طبیعت کم‌نظیر و زیبا، مسجدهای قدیمی با ارزش معماری و تاریخی بالا، مدرسه‌های مهم و تاریخی، بازارهای پررونق با انبوه اجناس و صنایع دستی، حمام‌ها و آب‌انبارهای قدیمی، تپه‌های متعدد باستانی که نشان از تمدن باستانی منطقه دارد و ده‌ها اثر قابل توجه دیگر را مشاهده کرد که آثار باستانی این شهر به شرح زیر است:

قلعه حسن صباح در الموت، عمارت چهلستون، گراند هتل، مسجد جامع، عمارت شهرداری، دروازه تهران، دروازه درب کوشک، حمام صفا، حمام قجبر، بازار، آب‌انبار سردار بزرگ، بقعه حمداالله مستوفی، مسجدالنبی، مسجد حیدریه، عمارت کلاه فرنگی یا بنای عالی‌قاپوی.

۱.۲.۱. دروازه تهران قدیم

این دروازه آجری یکی از سه دروازه منتهی به ری و تهران است و از آثار دوره قاجاریه است. بنا دارای یک سردر اصلی و دو راه ورودی در طرفین آن است. سردر وسط از طول و عرض بیشتر و قوس تیزه‌دار برخوردار است. ولی درهای طرفین دارای طاق آهنگ نیم دایره می‌باشند. در قدیم دارای تزئینات کاشی کاری بوده و ورودی اصلی آن دارای رسمی‌بندی و کاسه‌بندی می‌باشد. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۱۴)

تصویر ۱- دروازه تهران قدیم
ماخذ (www.qchto.ir)

۲،۲،۱. مسجد جامع عتیق

یکی از کهن‌ترین مساجد چهار ایوانی است. قدیمی‌ترین بخش مسجد پس از آثار چهارطاقی ساسانی که در زیر مقصوره قرار گرفته، طاق هارونی است و مهم‌ترین و زیباترین بخش مسجد، شش کتیبه مقصوره خمارتاشی آن و گنبد سلجوقی است. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۱۸).

تصویر ۲- گنبد مسجد جامع- مأخذ: (www.tebyan.net)

۳،۲،۱. سر در عالی قاپو

از بین هفت در ورودی به ارگ صفوی، تنها در اصلی و جنوبی که به آن عالی قاپو می‌گفتند و به خیابان و میدان شاه باز می‌شده به یادگار مانده است. سردر رفیع ۱۷ متری و دو گوشواره بلند در طرفین سردر، تزیینات مقرنس، کاشیکاری، طاقنماهای متعدد و نقوش سحرانگیز دیواری از ویژگی‌های این بنا می‌باشد. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۱۵).

تصویر ۳- سر درب عالی قاپو- مأخذ: (www.tebyan.net)

۴،۲،۱. عمارت کاخ چهلستون

حرم‌خانه شاه طهماسب است که در وسط باغی بزرگ احداث شده و تنها بنا باقی مانده از مجموعه کاخ‌های سلطنتی صفوی است. این بنا ساختمانی هشت گوش با تالار مرکزی و اطاق‌ها و رواق‌های کوچک در پیرامون است که نقاشی‌های مکتب نگارگری قزوین در طبقه نخست آن شهرت جهانی دارد (حضرتی، ۱۳۸۹: ۱۵).

تصویر ۴- عمارت کاخ چهلستون- مأخذ: (www.qchto.ir)

۵،۲،۱. آب انبار سردار بزرگ

این آب‌انبار به عنوان بزرگ‌ترین آب‌انبار تک گنبدی ایران دارای سردری رفیع با قوس جناغی می‌باشد. راه شیر آب‌انبار ۵۰ پله سنگی دارد و مخزن آن دارای طرحی مربع شکل به ابعاد تقریبی ۱۷ متر است. مصالح در جرزها، شفته آهگ با روکش ساروج است.

تصویر ۵- آب انبار سردار بزرگ- مأخذ: (www.tebyan.net)

۶.۲.۱. گرمابه قجر

گرمابه قجر با توجه به شواهد از لایه برداری‌ها در دوره صفویه شکل گرفته است. ورودی گرمابه با چند پله به هشتی ساده و سپس با یک انحراف محور به سربینه می‌رسد. سربینه گرمابه پلان هشت ضلعی داشته که هر ضلع آن واجد شاه نشین و طاق نما می‌باشد. گرمابه دارای کاشی کاری بوده و طاق‌های آن رسمی‌بندی شده‌اند.

تصویر ۶- گرمابه قجر - مأخذ: (www.qchto.ir)

۷.۲.۱. حسینیه امینی‌ها

حسینیه امینی‌ها یک عمارت گسترده و تودرتو است که دارای دو حیاط، سه تالار، سردابه، آشپزخانه، آب‌انبار و شربت‌خانه است. گچ‌بری، آینه‌کاری، نقاشی، روی چوب در سقف، دیوار، رفاها و دیوارهای متحرک چوبی بسیار چشمگیر و در حد شاهکار است. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۱۶).

تصویر ۷- حسینیه امینی‌ها - مأخذ: (www.qchto.ir)

۸.۲.۱. برج‌های دوگانه خرقان

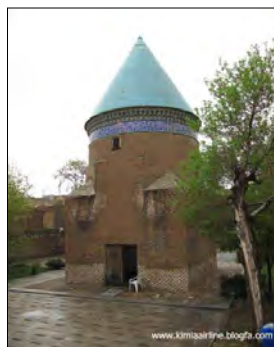
در نزدیکی روستای حصار دو برج آرامگاهی با فاصله ۲۹ متر از یکدیگر وجود دارند که از شاهکارهای هنر و معماری سلجوقی و نخستین بنا با گنبد دو پوش غیر مخروطی در معماری اسلامی محسوب می‌شوند. نقش‌های متنوع هندسی با آجر تراش، پلکان مارپیچ در ستون مدور، کاربندی و ترکیب سنجیده ارتفاع ۱۵ متری و قطر ۱۱ متری برج‌ها را باید از خصوصیات برج‌های خرقان دانست. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۴۶).

تصویر ۸- برج‌های دوگانه خرقان - مأخذ: (www.tebyan.net)

۹.۲.۱. مقبره حمدالله مستوفی

بنای مقبره به صورت برجی آجری متعلق به قرن هشتم هجری است. شکل برج مربع بوده که توسط چهار فیل‌پوش، هشت ضلعی شده و در نهایت با گنبد فیروزه‌ای مخروطی پوشش شده است. (حضرتی، ۱۳۸۹: ۲۵).

تصویر ۹- مقبره حمدالله مستوفی - مأخذ: (www.kimiaairline.blogfa.com)

۳.۱. بازار و آثار آن

مجموعه بازار قزوین که در بافت قدیمی شهر به صورت یک محور بسیار قوی ارتباطی با شاخه‌های متعدد جای گرفته است و هنوز مرکز پر رونق داد و ستد و نقطه حساسی از نظر عملکردهای شهر است. از مهمترین ویژگی‌های بازار قزوین، علاوه بر وسعت قابل توجه آن، ترکیب معماری آن است که با بهره‌گیری از ترکیب طرح‌های شطرنجی و ایجاد مفصل‌های معماری، ورودی‌های فضاهای مختلف بازار را به آن دوخته است و فضاهای بسیار با شکوهی را ایجاد نموده است. مهمترین فضاهای بازار قزوین عبارتند از: سرای رضوی (شاه)، سرای وزیر (عبید زاکانی)، سرای حاج رضا، سرای نقدعلی، سرای حاج محمدباقر، سرای دالان دراز، سرای ضرابخانه، سرای نگارالسلطنه، سرای بهشتی، کاروانسرای سعدالسلطنه، تیمچه سرباز، تیمچه سرپوشیده، کارخانه آرد سلامت، کارخانه خشکبار و کشمش، بازار قیصریه، بازار سعادت، مسجد شاه (مسجد النبی)، گرمابه سعیدیه، گرمابه رضوی (شاه). (مجابی، ۱۳۸۸: ۲۳۱).

۲. تحلیل یافته‌ها

۱.۲. روند شکل‌گیری بازار

بازار قزوین به دوره صفوی متعلق است، اما ابهام‌هایی نیز وجود دارند که قدمت این بازار را قدیمی‌تر نشان می‌دهند. مهرداد پرهیزگاری با اشاره به اینکه در گذشته مسجد در کنار بازار ساخته می‌شده است، بیان کرده‌اند: حضور مسجد جامع در خیابان سپه و دور بودن از بازار قزوین، این نظریه که راسته بازار از مسجد جامع تا بازار فعلی امتداد داشته است، را تأیید می‌کند. او با بیان اینکه اکنون این راسته از بازار قزوین حذف شده است، ادامه داد: قسمت عمده‌ای از بازار قزوین در دوران قاجار و زمان حکمرانی محمد باقرخان سعدالسلطنه ساخته شده است. در واقع این بازار در طول ۹ قرن یک جابجایی از جنوب به شمال داشته بطوری که در این جابجایی مسجد جامع کاملاً از بافت بازار جدا شده‌است و هم‌اکنون ارتباطی بین بازار و مسجد جامع مشاهده نمی‌شود.

تصویر ۱۰- مجموعه بازار قزوین - مأخذ: (مجابی، ۱۳۸۸: ۲۲۸)

۲.۲. موقعیت بازار در شهر

قزوین در دوره صفوی به عنوان یکی از مهم‌ترین راه‌های ارتباطی بین ایران و اروپا به مرکز بازرگانی و توزیع کالا بدل می‌شده است. مجموعه تاریخی بازار از غرب به موازات رودخانه از شهر شاهی به سوی مسجد جامع امتداد می‌یافت و از عناصر هویت بخشی بازار و شهر، مسجد شاه (مسجد النبی) بود که عنصری سمبولیک و نشانه‌ای محسوب می‌شد و از شرق، لبه بازار به باغ‌ها و کاخ‌های صفوی برخورد می‌کرد. (مجابی، ۱۳۸۸: ۲۲۸). بیشتر بازارها یک راسته اصلی و شکل خطی دارند، اما بازار قزوین دارای تناسب مرکزی است و راسته‌هایی تقریباً مستقیم دارد که این راسته‌ها، شکل شطرنجی پیدا کرده‌اند و به نظر می‌رسد، به شکل آگاهانه‌ای ایجاد شده‌اند که مسجدالنبی، فضای کاروانسراهای بزرگ، فضای خیابان (امام خمینی) از عناصر هویتی آن به حساب می‌آیند. و در حال حاضر بازار قزوین با ۱۴ هکتار مساحت دارای سه ورودی اصلی، که دو ورودی از خیابان امام خمینی (شمال) و یک ورودی از خیابان مولوی (غرب) است و بر روی محور شمال جنوب قرار گرفته است. (پرهیزگاری، ۱۳۹۱: ۹۵).

۳.۲. برخی ویژگی اقتصادی

بازار قزوین به لحاظ اقتصادی نقش قابل توجهی را در منطقه بازی می‌کند و آن را از یک بازار درون شهری به یک مرکز اقتصادی فرا منطقه ای تبدیل نموده است. بازار معمولاً توزیع کننده محصولات است که از نقاط مختلف کشور تولید می‌شود در حالی که بازار قزوین ۴۰ سال پیش تولید کننده و توزیع کننده انواع حبوبات و صنایع دستی به کشورهای همسایه بود. در حال حاضر بازار قزوین خارج از عملکرد تولیدی بسیار ناچیز خود، نقش تعیین کننده ای در توزیع محصولات کشاورزی به دیگر مناطق را دارد.

برخی ویژگی معماری بازار

بافت اصلی بازار را چند راسته سرپوشیده اصلی در جهت شمالی^۰ جنوبی که به وسیله راسته‌های کوتاه‌تری در جهت شرق به غرب قطع می‌شوند، تشکیل می‌دهند. در این شبکه، واحدهای تجاری و کاروانسراها قرار دارند. مدخل این کاروانسراها عموماً رو به بازار بوده و شامل دو قسمت دالان و حیاط اصلی است که در اطراف هر کدام تعدادی حجره قرار گرفته است. سقف متشکل از طاق و تویزه است و در نقاط تقاطع دو راسته، تبدیل به گنبد شده و تشکیل چهارسو را می‌دهد. روشنایی بازار از طریق روزنه‌هایی که در سقف تعبیه شده، تأمین می‌گردد. مصالح عمده به کار رفته شده در ساختمان این بازار عبارتند از: آجر با ملات‌های گچی-آهکی، اندود کاهگل در بام‌ها، چوب، سنگ.

مهم‌ترین ورودی‌های بازار در جهت شمال و از طرف خیابان امام می‌باشد و این ورودی‌ها به ترتیب عبارتند از: ورودی اصلی بازار از میدان سعادت، ورودی بازار

علاف‌ها، ورودی بازار وزیر (نجارها)، به غیر از ورودی‌های مذکور بازار قزوین از طریق چند کاروانسرا به خیابان امام (پهلوی سابق) راه دارد که مهم‌ترین آن‌ها ورودی‌های سرای سعدالسلطنه می‌باشد، پس از ورودی‌های شمالی باید ورودی‌های غربی بازار را ذکر کرد که عموماً در امتداد خیابان مولوی بوده و برای حمل‌ونقل باراز آن‌ها استفاده می‌شود و چند ورودی دیگر نیز از سمت جنوب و خیابان انصاری دارد. (مجبای، ۱۳۸۸: ۲۳۲).

۱.۴.۲. کاروانسراها

مطابق آماری که در زمان ناصرالدین شاه تنظیم گردیده و در مجموعه ناصری درج شده است، در سال ۱۳۰۴ هـ.ق، قزوین ۲۶ باب کاروانسرا داشته است که در این بخش به بررسی چند کاروانسرا در مجموعه بازار می‌پردازیم: (مجبای، ۱۳۸۸: ۲۴۱).

۱.۱.۴.۲. سرای وزیر

سرایی در دو طبقه در جنوب مجموعه سعدالسلطنه و مشرق قیصریه که به سرای وزیر معروف است. هشتی بسیار محتشمی که با کاربردی تزئین شده و حیاط را به بازارچه وزیر متصل می‌کند، زیبایی خاصی به این سرا بخشیده است. در چهار طرف حیاط حجره‌هایی در دو طبقه قرار دارند و این حجره‌ها بر روی صفحه‌ای با ارتفاع یک متر از سطح زمین بنا شده‌اند که دارای لچک‌های طاقنمای آراسته به کاشی‌های رنگین‌اند. (همان).

۲.۱.۴.۲. سرای رضوی (شاه)

سرای رضوی با سه ورودی که به قیصریه، بازار وزیر و بازار بزازها می‌پیوندد در دو طبقه ساخته شده و در جنوب قیصریه قرار دارد. این سرا از آثار دوره صفویه است. (همان).

۳.۱.۴.۲. سرای حاج رضا

این سرا یک راه اصلی دارد و دارای یک علافخانه مجلل دو طبقه با حجره‌های مختلف در پایین و اطاق‌های قابل سکونت در طبقه دوم علافخانه است. هشتی بزرگی که دارای گنبد با شکوه و به سقف یزدی بندی شده و کاشی‌های رنگین آراسته است در جنوب غربی بنا قرار گرفته و به زیبایی حیاط افزوده است. طاق‌های حجره‌ها و طاق‌نمای ایوان آن دارای قوس جناغی و کاشیکاری در زمینه آجری است. (همان).

۴.۱.۴.۲. سرای ضراب‌خانه

این سرا که بنایی دو طبقه است و گویا محل ضرب سکه بوده است، پیش از جنگ جهانی اول، مرکز فعالیت تجاری بوده و در حال حاضر رونق چندانی ندارد. این سرا در میان بازار قزوین و نزدیک به چهار سوق بزرگ قرار دارد و در خاوری آن به بازار بزازها گشوده می‌شود. درب جنوبی سرا به طرف بازار و نزدیک به حمام جلودار است. (همان).

۵.۱.۴.۲. سرای پنبه

سرای کوچکی است در جانب خاوری میدان سعادت که به خیابان اصلی هم راه دارد. در گذشته، این کاروان سرا محل کسب چند تن از بازرگانان بود و هم اکنون محل خرده فروشی ظروف است. (همان).

۶.۱.۴.۲. سرای سعدالسلطنه (سعدیه)

بزرگترین کاروانسرای سر پوشیده و مرکز تجاری داخل شهری در ایران است که با وسعتی افزون بر ۲/۶ هکتار توسط باقر خان سعد السلطنه فرماندار قزوین در اواخر سلطنت ناصر الدین شاه قاجار ساخته شده و از سراهای تودرتو و پیوسته به هم تشکیل گردیده است. حجره‌هایی که در حیاط‌ها واقع شده‌اند با ایوانچه‌های کاربردی شده نشانگر کمال زیبایی و سنجیدگی طرح می‌باشند که محورهای شرقی - غربی و شمالی - جنوبی بازار از آنها می‌گذرند. محورهای عمود بر هم در چهار سوق کاروانسرا به هم می‌پیوندند و معماری مکتب قزوین در فضاهای تجاری را به شیوه‌ای بسیار زیبا و ماندگار به نمایش می‌گذارند. بر فراز این چهار سوق گنبدی بزرگ و در چهار طرف آن چهار نیم گنبد قرار دارد که همگی دارای کاربردی و در اوج زیبایی هستند. ورودی‌های متعدد و بلند، حیاط‌های وسیع، بارانداز و شترخان بزرگ با بیش از یکصد ستون آجری، گرمابه، هشتی‌های با شکوه و حجره‌هایی که دور تا دور فضا‌های باز و در دالان‌های طول و دراز گسترده و از تزئینات آجر تراش و کاشی برخوردارند این مجموعه را به زیبایی تمام آراسته‌اند.

۲.۴.۲. تیمچه

۱.۲.۴.۲. تیمچه سرباز

بنای دو طبقه تیمچه سرباز در شمال قیصریه قرار دارد. در ورودی این تیمچه دارای قوس کللی است. لچکی‌های طاقنمای حجره‌های آن با کاشی‌های زرد و صورتی صحنه‌های شکار، گل و بوته و پرندگان را نشان می‌دهد. درها نیز آرسی‌های چوبی بسیار زیبایی دارند. (دبیر سیاقی، ۱۳۸۱: ۴۵۳).

۲.۲.۴.۲. تیمچه سرپوشیده

این تیمچه در جنوب قیصریه قرار گرفته و سقفی پوشیده دارد. این تیمچه نیز در دو طبقه ساخته شده و حجره‌هایی در اطراف دارد. سابقاً بزازها و طاقه فروش‌ها در این تیمچه بودند. (همان).

۳.۲.۴.۲. تیمچه حاج سید کاظم

این تیمچه در میان بازار، روبروی راسته سراج‌ها واقع شده و هم‌اکنون مرکز چرم‌فروشی و بار فروشی بازار قزوین است. (همان).

۴.۲.۴.۲. تیمچه رضوی

این تیمچه توسط حاج سید ابوالقاسم رضوی اصفهانی در سه طبقه ساخته شده و اینک در دست بازمندانگ اوست و به چوب فروشی تبدیل شده است. (همان).

۵.۲.۴.۲. تیمچه درویش مهدی

این تیمچه در میان چهار سوق بزرگ و در برابر در جنوبی سرای ضرابخانه واقع شده که قبلاً جایگاه شاهین‌سازها بود و اینک بار فروشی است. (همان).

۶.۲.۴.۲. تیمچه حاج محمد تقی

این تیمچه در بازار آهنگرها توسط حاج محمد تقی یزدی ساخته شده و که اینک به بار فروشی تبدیل شده است. (همان).

۳،۴،۲. قیصریه

قیصریه قزوین با طاق‌های آجری و ارتفاع بسیار زیاد، از بخش‌هایی از بازار قزوین است که به جای مانده است. این بازار دارای چهار در می‌باشد: در شمالی به تیمچه سرباز؛ در جنوبی به تیمچه سرپوشیده، در شرقی به سرای وزیر و در غربی به چهارسوق کوچکی متصل می‌شود. (www.seeiran.ir)

۶،۱،۴،۲. جدول تطبیقی سراها

جدول ۱- تطبیقی سراها

نام سرا	ویژگی	عکس
سرای سعدالسلطنه	<ul style="list-style-type: none"> - از آثار دوره قاجاریه. - سراهای تودرتو و پیوسته. - حجره‌هایی در حیاط با ایوانچه‌های کاربردی شده. - تزئینات آجر تراش و کاشی. 	 <p>تیمچه و دالان جنوبی آن</p> <p>چهارسوق</p>
سرای وزیر	<ul style="list-style-type: none"> - از آثار دوره قاجاریه. - سرایی دو طبقه. - هشتی با کاربردی تزئین شده. - حجره‌هایی دو طبقه بر روی صفحه‌ای با ارتفاع یک متر از سطح زمین در چهار طرف حیاط. 	 <p>جبهه جنوب غربی حیاط</p> <p>فضای میانی تیمچه</p>
سرای رضوی	<ul style="list-style-type: none"> - از آثار دوره صفویه. - سرایی دو طبقه و به صورت دو ایوانی. - حجره‌هایی دو طبقه در گرداگرد حیاط مستطیل شکل. - دارای سه ورودی. 	 <p>حجره در حیاط</p> <p>دالان غربی</p>
سرای حاج رضا	<ul style="list-style-type: none"> - از آثار دوره قاجاریه. - سرایی دو طبقه. - هشتی بزرگی با گنبد با شکوه و سقف یزدی بندی شده. - قوس جناغی و کاشیکاری در طاق‌های حجره‌ها و طاق‌نمای ایوان. 	 <p>قسمتی از نمای غربی</p> <p>تیمچه</p>

(حاجی قاسمی، ۱۳۸۸: ۳۸-۴۸)

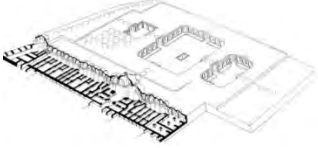
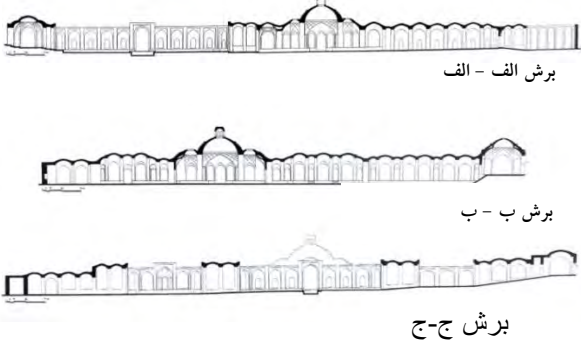
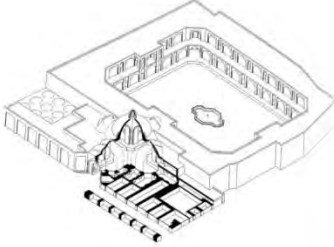
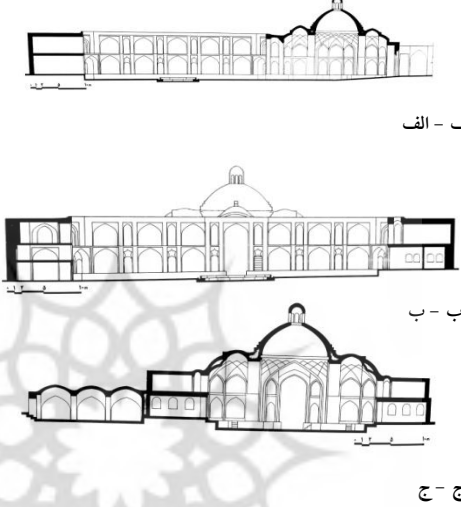

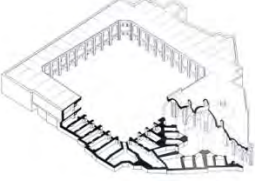
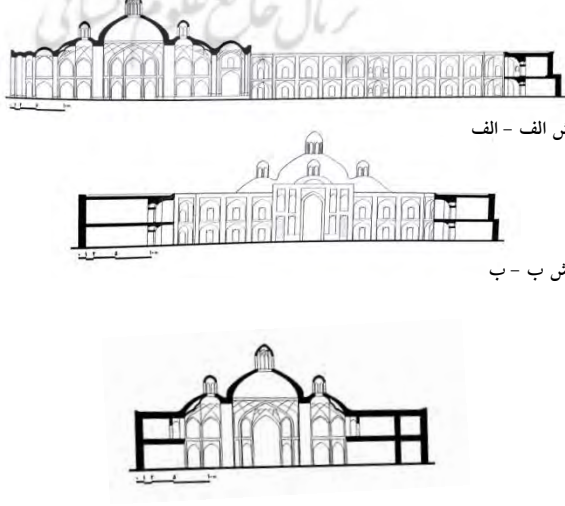

جدول ۲- مشخصات بناها

نام سرا	پلان طبقه اول	پلان طبقه دوم	ورودی سرا
سرای سعدالسلطنه			
سرای وزیر			
سرای رضوی			
سرای حاج رضا			

جدول ۳- مشخصات بناها

تصویر سه بعدی	مقاطع	نام سرا
	 <p>برش الف - الف</p> <p>برش ب - ب</p> <p>برش ج - ج</p>	سرای سعدالسلطنه
	 <p>برش الف - الف</p> <p>برش ب - ب</p> <p>برش ج - ج</p>	سرای وزیر
	 <p>برش الف - الف</p> <p>برش ب - ب</p>	سرای رضوی
	 <p>برش الف - الف</p> <p>برش ب - ب</p> <p>برش ج - ج</p>	سرای حاج رضا

نتیجه‌گیری

قدمت مجموعه بازار قزوین با توجه به ابهام‌هایی به قبل از دوره صفویه بر می‌گردد اما گسترش این مجموعه در دوران صفویه و قاجار رخ داده است. این بازار را نمی‌توان از طبیعت اطرافش جدا کرد، پیوند معماری آن با بافت طبیعی، موضوعی در خور توجه است. بازار قزوین بر خلاف بیشتر بازارها که شکل خطی دارند دارای تناسبات مرکزی است و راسته‌هایی تقریباً مستقیم دارد که این راسته‌ها، شکل شطرنجی پیدا کرده‌اند و به نظر می‌رسد، به شکل آگاهانه‌ای ایجاد شده‌اند. بافت اصلی بازار را چند راسته سرپوشیده اصلی در جهت شمالی^۵ جنوبی که به وسیله راسته‌های کوتاه‌تری در جهت شرق به غرب قطع می‌شوند، تشکیل می‌دهند. برخی از فضاهای مهم بازار قزوین مانند سرای حاج رضا، سرای سعدالسلطنه، سرای رضوی، سرای وزیر، چهارسوها، میدان‌ها، فضاهای تنفسی، راسته‌های متعدد و بازارچه‌های آن بافتی را تشکیل می‌دهد که موجد آن می‌شود که این بازار به یکی از دیدنی‌ترین بازارها تبدیل شود.

تشکر و قدردانی:

خداوند بزرگ را شاکرم که لطف خود را شامل حال من نمود تا بتوانم تحقیق خود را به پایان برسانم و همچنین از زحمات جناب آقای دکتر سلطانزاده استاد محترم راهنما کمال تشکر دارم. که در کلیه مراحل انجام این پژوهش با خوشروئی، یاری و راهنمایی ام نمودند. و در پایان از زحمات همسر عزیزم که در تدوین این تحقیق مرا یاری نمودند متشکرم و از خداوند منان سلامت و سعادت ایشان را خواستارم.

منابع و مواخذ:

۱. آقامحمدی، عباس، ۱۳۷۷، سیمای استان قزوین، انتشارات طه.
۲. دبیر سیاچی، محمد، ۱۳۸۱، سیر تاریخی بناهای شهر قزوین و بناهای آن، انتشارات اداره کل میراث فرهنگی استان قزوین با همکاری حدیث امروز.
۳. حاجی قاسمی، کامبیز، ۱۳۸۳، گنجنامه فرهنگ آثار معماری اسلامی ایران - بخش دوم، انتشارات روزنه.
۴. حضرتی، محمدعلی، ۱۳۸۹، دریچه‌ای به دروازه بهشت، انتشارات سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان قزوین.
۵. مجابی، مهدی، ۱۳۸۸، در جستجوی هویت شهری قزوین، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
۶. محمدمرادی، دستمالچیان، م، پیشنهاد روشی برای آسیب‌شناسی تک‌دانه‌های بازار. نمونه موردی تیمچه سرباز در بازار قزوین، مجله اثر، ۳۸: ۳۰۰-۲۵۳.
۷. پرهیزگاری، م، بازار قزوین مرکزی بین الملل در دوره قاجار تا بازاری محلی، ۹۵.

8. www.qchto.ir
9. www.gazvin.net
10. www.gazvin.met.ir
11. www.tebyan.net/index.aspx

